

**You have downloaded a document from
RE-BUS
repository of the University of Silesia in Katowice**

Title: O czasowniku "uogólnić" : analiza semantyczna

Author: Tomasz Nowak

Citation style: Nowak Tomasz. (2009). O czasowniku "uogólnić" : analiza semantyczna. W: H. Fontański, R. Molencki, O. Wolińska, A. Kijak (red.), "W kręgu teorii : studia językoznawcze dedykowane profesorowi Kazimierzowi Polańskiemu in memoriam" (S. 151-160). Katowice : Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.

Uznanie autorstwa - Użycie niekomercyjne - Bez utworów zależnych Polska - Licencja ta zezwala na rozpowszechnianie, przedstawianie i wykonywanie utworu jedynie w celach niekomercyjnych oraz pod warunkiem zachowania go w oryginalnej postaci (nie tworzenia utworów zależnych).

UNIwersYTET ŚLĄSKI
W KATOWICACH

Biblioteka
Uniwersytetu Śląskiego

Ministerstwo Nauki
i Szkolnictwa Wyższego

T o m a s z N o w a k

O czasowniku *uogólnić* (analiza semantyczna)

Wstęp

Niniejsza praca to studium z zakresu semantyki języka naturalnego. W zgodzie z tym, co oznajmia tytuł artykułu, w centrum moich zainteresowań sytuują się jednostki leksykalne z segmentem *uogólnić*. Przyjęta przeze mnie metoda sprowadza się do wysuwania hipotez w postaci implikacji analitycznych i poddawania ich falsyfikacji w drodze sprowadzania do sprzeczności (Grochowski 1982: 66–71). W ścisłym związku z treścią analizowanych wyrażen będę rozważał prostsze znaczeniowo pojęcia ‘przyczyny’, ‘zdarzenia’ i ‘ogólności’. Zaproponuję również wstępną eksplikację znaczeń wybranych jednostek w terminach naturalnego semantycznego metajęzyka (szerzej: Wierzbicka 2006 i in.).

1. Stan badań

Zjawisko uogólniania (w aspekcie denotacyjnym) ściśle wiąże się z zagadnieniem odniesienia przedmiotowego (szerzej: Topolińska 1984; Grzegorkowa 2001: 115–117). Zdania ogólne informują o odniesieniu predykatu bądź do całej klasy (użycie kolektywne), bądź do każdego jej okazu (użycie dystrybutywne). W pierwszym wypadku predykat wyznacza zbiór nieskończony

(incipit: *wszystkie*), w drugim – zbiór skończony (incipit: *każde*). Co istotne, kwantyfikacji podlegają nie tylko obiekty, ale także czas i miejsce.

Tytułowe wyrażenie (w aspekcie konotacyjnym) nie doczekało się w literaturze językoznawczej nawet skromnej wzmianki. M. Danielewiczowa (2000), klasyfikując czasowniki epistemiczne, nie uwzględniła w swoim zestawieniu ciągu *uogólnić*. Jednostka ta nie pojawia się również w jej monografii pt. *Wiedza i niewiedza. Studium polskich czasowników epistemicznych* (2002).

2. Jednostki leksykalne z segmentem *uogólnić*

W tekstach współczesnego języka polskiego tytułowy segment graficzny pojawia się w różnych otoczeniach słownych:

- (1) *Einstein uogólnił swoją teorię względności, włączając do niej zjawiska grawitacyjne.*
- (2) *Nie miała czasu ani nerwów, żeby rozwinąć czy celnie uogólnić tę kwestię.*
- (3) *Uogólnił swoje spostrzeżenia po spotkaniu zaledwie z dwoma Rosjanami, w ten sposób stworzył nieodpowiadający rzeczywistości własny stereotyp narodowy.*
- (4) *Największą zaletą przedstawionego systemu było to, że w bardzo dobry sposób uogólnił posiadaną wiedzę nawet na nieznane sobie wcześniej przypadki.*
- (5) *Brak zaufania kosztuje... Można to uogólnić: coraz bardziej rozpowszechniony jest pogląd, że poziom zaufania jest jednym z podstawowych czynników rozwoju gospodarczego.*

Wstępnie stwierdzam, że napis *uogólnić* reprezentuje kilka, nie zawsze synonimicznych i jednoznacznych, jednostek języka: *ktoś uogólnił coś* (1–3), *ktoś uogólnił coś₁ na coś₂* (4) i *ktoś uogólnił coś + cytat* (5).

3. Od analizy morfologicznej do struktury predykatowo-argumentowej

Semantyczno-strukturalne jądro czasowników z segmentem *uogólnić* stanowi rdzenny morfem leksykalny OGÓŁ-, realizujący się w tekstach pod postacią dwóch allomorfów: reprezentacji podstawowej /-oguɯ-/ i powierzchniowej /-ogul-/. W związku z tym postuluję wyodrębnienie predykatu, któremu odpowiadałaby rodzina wyrazów skupiona wokół czasownikowego rdzenia {ogół-}. Specyfikacja predykatu obejmuje liczbę, typ i role implikowanych argumentów (na podstawie: Karolak 1984: 11–209). Strukturę predykatowo-argumentową zdań z czasownikiem *uogólnić* można zrekonstruować w drodze meta-gramatycznej analizy słowotwórczej (na podstawie: Grzegorzczkowska, Puzynina 1998: 378–379). W myśl jej rozstrzygnięć leksem UOGÓLNIĆ jest czasownikiem odprzymiotnikowym: derywatem mutacyjnym, formacją kauzatywną, prefiksально-sufiksálną. Historia derywacyjna czasownika UOGÓLNIĆ przedstawia się następująco: OGÓŁ > OGÓŁ-N-Y ‘taki, który dotyczy ogółu’ > U-OGÓŁ-N-I-Ć ‘spowodować, że coś stało się ogólne’. Relacja, w jakiej pozostają do siebie elementy parafrazy: temat i formant słowotwórczy, odwzorowuje stosunek: argument zdarzeniowy – predykat kauzatywny. Wyraz podstawowy OGÓLNY pełni funkcję wyrażenia predykatywnego w argumencie zdarzeniowym ‘coś stało się ogólne’, natomiast prefiksально-sufiksálny formant U-...-I- wyraża znaczenie ‘spowodować’. W strukturę znaczeniową derywatu UOGÓLNIĆ wbudowana jest więc informacja o wpływie świadomego agensa (SUB) na pewien obiekt (OB) w celu wywołania w nim zmiany; w rezultacie celowego działania obiekt nabywa cechy sygnalizowanej przez wyraz podstawowy, por. ‘*x* działa tak na *y*, że *y* nabywa cechę *ogólny*’. Operacja nazywania przebiega tu analogicznie do operacji transformowania: tworzenie nazwy polega na przekształceniu zdania; ściślej rzecz biorąc: derywowany rzeczownik nazywa jeden z argumentów predykatu i przyjmuje określoną rolę semantyczną. W ścisłym związku z tym, co dotąd zostało powiedziane, stwierdzam, że derywat mutacyjny UOGÓLNIENIE nazywa trzeci, poza subjektem i obiektem, argument predykatu – rezultat (RES). Podsumowując: predykat jądrowy o znaczeniu ‘uogólnić’ implikuje trzy argumenty (jeden przedmiotowy i dwa zdarzeniowe), którym przypisuję role: ‘subjekt’, ‘obiekt’ i ‘rezultat’.

4. Analiza ograniczeń subkategoryzacyjnych i selekcyjnych

4.1. Subiekt

W strukturze głębokiej predykat o znaczeniu ‘uogólnić’ implikuje argument osobowy: pojedynczy, zbiorowy lub zinstytucjonalizowany. W strukturze powierzchniowej odpowiadające predykatowi wyrażenie predykatywne *uogólnić* lewostronnie otwiera miejsce dla nazw osobowego subiekta. Subiekt przejawia gotowość do wyrażenia w języku tego, co stanowi przedmiot i rezultat czynności uogólniania. Co istotne, zdolność do mówienia przysługuje wyłącznie człowiekowi; dzięki tej cesze wyodrębnia się osobę ze świata istot i rzeczy (szerzej: Bogusławski 1996). Czasowniki z segmentem *uogólnić* są przy tym regularnie dwuznaczne. Bisemię tę wyznacza, na przykład, opozycja ‘autor tekstu’ – ‘tekst’:

- (6) **Przywołana sentencja oraz jej autor trafnie uogólnili nasze doświadczenia życiowe.*

Z kolei pojawiające się w pozycji pierwszego argumentu nazwy maszyn traktuję jako metaforyczne rozszerzenia – wyraz funkcjonalno-komputacyjnej teorii umysłu, która trwale zakorzeniła się w języku:

- (7) *Komputer zanalizował i uogólnił zebrane dane.*

W myśl jej założeń, maszyna na pewnym poziomie strukturalnej złożoności może wykonywać operacje polegające na przetwarzaniu informacji (Żegleń 2003: 61–68). Zagadnienie to – w aspekcie językowym – wymaga jednak odrębnych studiów.

4.2. Obiekt i rezultat

W modelu semantyczno-syntaktycznym predykat jądrowy o znaczeniu ‘uogólnić’ implikuje dwa argumenty zdarzeniowe, którym na płaszczyźnie semantyczno-eksplikacyjnej odpowiadają wyrażenie argumentowe (*coś*) lub predykatywne (*cytat*). Klasę substytucyjną wyrażen argumentowych, które występują w funkcji dopełnienia nominalnego, w roli obiektu, można ogólnie scharakteryzować jako: nazwy aktów mowy, np. *teorie*, *tezy*, nazwy re-

zultatów czynności poznawczych, np. *doświadczenia*, *obserwacje*, i nazwy stanów rzeczy, np. *fakty*, *zjawiska*. W związku z tym przypuszczam, że jednostki z elementem *uogólnić* wyrażają więcej niż jedno znaczenie. O ich wieloznaczności rozstrzyga niejednorodny kontekst:

- (8) **Uczeni uogólnili obserwacje i zjawiska.*
- (9) **Naukowcy uogólnili teorie i obserwacje.*
- (10) **Badacze uogólnili teorie i fakty.*

Na gruncie ontologii, wnikającej w sferę bytu, myśli i języka, toczy się spór o uniwersalia: ogólne przedmioty, pojęcia i nazwy. Językoznawców nie interesują jednak filozoficzne rozstrzygnięcia – dla nich decydującym kryterium jest zawsze język, który wyraża potoczny ogląd rzeczywistości. Pytanie o obiekt i rezultat można więc sprowadzić do następującej wątpliwości: co można uogólnić? Jedyna logiczna odpowiedź brzmi: wyłącznie to, co może stać się ogólne. Z kolei na pytanie, co może być ogólne, mogę odpowiedzieć (w zgodzie z faktami językowymi), że ogólne może być tylko to, co dotyczy wielu rzeczy i przyjmuje ogólną postać. Czy fakty i zjawiska, doświadczenia i obserwacje mogą być ogólne? Nie, one są, jakie są. Nie można spowodować, aby fakty i zjawiska, doświadczenia i obserwacje stały się ogólne; można natomiast wywieść z nich ogólny wniosek: znaleźć w nich, w drodze indukcji, wspólne (ogólne) elementy. Reasumując: uogólnianiu poddają się wyłącznie wyrażenia zdaniowe. Jedynie one mogą być i stać się ogólne: odnoszą się do wielu rzeczy i można im nadać ogólną postać. Aby odróżnić od siebie zarysowane klasy czasownikowych uzupełnień, proponuję pewien test. Otóż nazwy aktów mowy, w przeciwieństwie do nazw stanów rzeczy i nazw rezultatów czynności poznawczych, akceptują diagnostyczne konteksty typu *spowodować, że coś stało się ogólne*:

- (11) *Einstein uogólnił swoją teorię względności. Spowodował, że teoria ta stała się (bardziej) ogólna.*
- (12) *Uogólnił swoje spostrzeżenia po spotkaniu zaledwie z dwoma Rosjanami. *Spowodował, że jego spostrzeżenia stały się ogólne.*
- (13) *Gazety niemieckie uogólniły kolejny przypadek złamania prawa przez polską firmę. *Spowodowały, że przypadek ten stał się ogólny.*

Naiwna reistyczna ontologia, uprzywilejowując stanowisko nominalistyczne, realne istnienie przypisuje jedynie rzeczom, zaś to, co ogólne, sytu-

uje wyłącznie w języku (Kotarbiński 1986: 44–47). Jak w takim razie są możliwe wypowiedzi typu *uogólnić fakty i zjawiska* lub *uogólnić doświadczenia i obserwacje*? Niewykluczone, że dopełnienie nominalne czasowników z segmentem *uogólnić*, nazywając stany rzeczy i wytwory czynności poznawczych, faktycznie ujmuje wyłącznie ich językowe korelaty – wypowiedzi, które wyrażają świat rzeczy i myśli, ujmując je w schemat podmiotowo-orzecznikowy ‘S jest P’. Przemawia za tym, między innymi, możliwość substytucji dopełnienia przez wyrażony nim sąd (*in salve veritate*), por. *ktoś uogólnił coś* = *ktoś uogólnił to, że (jakiś) S jest (kiedyś i gdzieś) P*.

Materii do przeprowadzanych uogólnień dostarcza epistemicznie inscenizowana rzeczywistość. Obiekt podlegający uogólnianiu nierzadko sam jest wynikiem jakiejś operacji poznawczej. Jeśli bowiem ktoś uogólnia czyjeś *doświadczenia, obserwacje, sądy* lub *twierdzenia*, to znaczy, że uogólnia to, czego doświadczył, co zaobserwował, co sądzi lub co twierdzi (on sam bądź kto inny). W związku z tym pierwszy argument zdarzeniowy odgrywający rolę ‘obiektu’ nierzadko realizuje się w tekście pod postacią derywatów mutacyjnych, które w funkcji dopełnienia nominalnego stanowią rezultat przekształcenia innej struktury predykatowo-argumentowej w nazwę jednego z jej argumentów (o roli ‘rezultat’). Najczęściej jednak w pozycji czasownikowego dopełnienia pojawiają się semantycznie proste wyrażenie argumentowe, które nazywają odrębne struktury propozycjonalne, np. *teza, teoria*. Z kolei drugi argument zdarzeniowy o roli ‘rezultat’ eksplikuje się sporadycznie: wyłącznie w konstrukcjach z mową niezależną.

5. Analiza treści

5.1. Czasowniki z segmentem *uogólnić* na tle innych czasowników mentalnych

Czasowniki z segmentem *uogólnić* wchodzą w obręb pola predykatów mentalnych (na podstawie: Danielewiczowa 2002). Nie wartościują jednak i nie presuponują wartości logicznej dopełnienia, por. *aprobować kogoś/coś* i *ubzdurzać sobie, że*_. Nie kreują też i nie opiniują rzeczywistości, por. *przyjmować, że*_ i *być zdania, że*_. Nie nazywają również kompetencji i zamiarów, por. *umieć coś robić* i *planować, że*_, a dokonujący uogólnień subiekt nie podlega momentalnej i skokowej zmianie, por. *zrozumieć, że*_.

Czasowniki z segmentem *uogólnić* oznaczają czynność umysłową, por. *rozmyślać nad czymś* i *rozważać coś*. Implikują świadomego i kontrolującego przebieg czynności wykonawcę, a także obiekt, którego oznaczana czynność dotyczy. Ponadto, interesujące mnie wyrażenia dopuszczają charakterystyki temporalne, tj. można ich użyć w odpowiedzi na pytania: *Co x zrobił w ciągu czasu t?* lub *Co x właśnie w tej chwili robi?* Czasowników z segmentem *uogólnić* można użyć w odpowiedzi na pierwsze pytanie. Nazywają one czynność momentalną, która odbywa się w określonym odcinku czasu. Ich niedokonane odpowiedniki, których można użyć w odpowiedzi na drugie pytanie, oznaczają wielokrotne wykonywanie tej samej czynności bądź ujmują ją w toku, jako czynność zmierzającą do stanu dokonanego (Bańko 2002: 169–171).

5.2. Eksplikacja znaczenia czasownika *ktoś uogólnił coś*

Czasownik *ktoś uogólnił coś*, implikując nazwę aktu mowy, presuponuje również jego rozumienie. Bez względu na to, czy Einstein *uogólnił* teorię względności, czy nie, rozumie ją, por. (14). W przeciwnym razie nie byłby zdolny do tego, aby ją *uogólnić* bądź przynajmniej stwierdzić, że jest to niemożliwe lub zbędne:

(14) **Einstein, nie rozumiejąc teorii względności, uogólnił ją.*

Jednostki leksykalne z segmentem *uogólnić* presuponują więc szczególnego rodzaju wiedzę agensa o uogólnianym obiekcie (wiedzę o znakach, czyli ich rozumienie), w szczególności zaś – o wyrażanej przezeń treści: ‘S jest P’. Wątek ten uwzględniam w dictum tematycznym.

Czasownik *ktoś uogólnił coś* implikuje dopełnienie nominalne: w liczbie pojedynczej i w liczbie mnogiej. Intuicja podpowiada mi, że za każdym razem badany ciąg wnosi inne znaczenie, np. czasownik *ktoś uogólnił coś_{lm}* wyraża znaczenie dystrybucyjne, tj. odnosi się do każdego okazu klasy; nazywa również wnioskowanie indukcyjne enumeracyjne zupełne (Marciszewski 1983: 72), w którym zdanie ogólne (RES) uznaje się na podstawie zdań jednostkowych (OB) stwierdzających wszystkie przypadki podpadające pod to zdanie, por. *Fizyk uogólnił zgromadzone dane*. Aby unaocznić najbardziej reprezentatywne użycie jednostek z segmentem *uogólnić*, w dalszej części szczegółowej analizie poddam wyłącznie czasownik *ktoś uogólnił coś_{lp}*.

Przypuszczam, że znaczenie czasownika *ktoś uogólnił coś_{lp}*, którego dopełnienie (w lp.) nazywa akty mowy, zasadza się na prostszych pojęciach ‘przyczyny’, ‘zdarzenia’ i ‘ogólności’:

- (15) **Einstein uogólnił swoją teorię względności, ale wcale nie spowodował, że stała się (bardziej) ogólna.*

W dalszej kolejności, w miarę możliwości, wszystkie wyeksplikowane komponenty należy poddać dekompozycji na składniki bardziej elementarne. Pojęcie ‘przyczyny’, zleksykalizowane w czasowniku *x spowodował, że p*, otrzymuje następującą interpretację:

- (16) **Einstein spowodował, że teoria względności stała się ogólna, ale gdyby nie on, to byłoby możliwe, aby teoria ta stała się ogólna.*

Koniunkcja pojęć ‘ogólność’ i ‘zdarzenie’ zakłada momentalną i skokową zmianę: odniesienie aktu mowy do jakiegoś zbioru. Sens zwrotu *y stało się ogólne* wyczerpuje się w kontrprzykładzie:

- (17) **Teoria względności stała się ogólna, ale wciąż odnosi się wyłącznie do jednego zjawiska (mimo iż stała się ogólna, nie zaczęła jednak odnosić się do ogółu opisywanych przez nią zjawisk).*

Konsekwentnie, w dalszej kolejności, objaśnienia wymagają zwroty: *y odnosi się do z i ogół z-ów*:

- (18) **Teoria względności odnosi się do ogółu zjawisk, ale myśląc o niej, nie można mieć na myśli wielu zjawisk.*
 (19) **To jest ogół zjawisk, ale nie jest ich wiele i nie każde jest zjawiskiem.*

Poniżej proponuję reprezentację sensu czasownika *ktoś uogólnił coś_{lp}* z dopełnieniem nazywającym akty mowy. Projektowana paralokucja obejmuje wszystkie wyodrębnione przeze mnie komponenty semantyczne:

[T] gdyby nie *x*,
 [TD] który rozumie *y*,
 [R] nie byłoby możliwe, aby *y* stało się takie, że myśląc o *y*, można mieć na myśli wiele z-ów takich, że każdy *z* jest *P*.

Wnioski

Czasowniki z segmentem *uogólnić* nie tylko presuponują wiedzę subiekta o obiekcie, a także implikują gotowość agensa do przeniesienia jej na inne obiekty, np. czasownik *ktoś uogólnił coś₁ na coś₂* doprecyzowuje znaczenie czasownika *ktoś uogólnił coś_{ip}*, mianowicie eksplikuje drugi argument zdarzeniowy, por. **Einstein uogólnił swoją teorię względności na zjawiska grawitacyjne, ale tego, co wiedział o zjawiskach, które ta teoria opisuje, nie powiedziałby o zjawiskach grawitacyjnych*. Podejście to wydaje się wielce obiecujące – być może umożliwi w przyszłości ujęcie znaczeń wszystkich analizowanych wyrażen w pewien inwariant.

Literatura cytowana

- Bańko, M. 2002. *Wykłady z polskiej fleksji*. Warszawa: Wydawnictwo PWN.
- Bogusławski, A. 1996. Świątość jakości życia? *Przegląd Humanistyczny* XL/2, 1–38.
- Danielewiczowa, M. 2000. Główne problemy opisu oraz próba podziału czasowników mentalnych. *Studia z semantyki porównawczej*, 227–248. Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego.
- Danielewiczowa, M. 2002. *Wiedza i niewiedza. Studium polskich czasowników epistemicznych*. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego.
- Grochowski, M. 1982. *Zarys leksykologii i leksykografii. Zagadnienia synchroniczne*. Toruń: Wydawnictwa Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.
- Grzegorzczkova, R. 2001. *Wprowadzenie do semantyki językoznawczej*. Warszawa: Wydawnictwo PWN.
- Grzegorzczkova, R., J. Puzynina 1998. *Słowotwórstwo. Problemy ogólne słowotwórstwa*. W R. Laskowski, R. Grzegorzczkova, H. Wróbel (red.) *Gramatyka współczesnego języka polskiego. Morfologia*. Warszawa: Wydawnictwo PWN.
- Bańko, M., red. 2000. *Inny słownik języka polskiego*. T. 1–2. Warszawa: Wydawnictwo PWN.
- Karolak, S. 1984. *Składnia wyrażen predykatywnych*. W Z. Topolińska (red.) *Gramatyka współczesnego języka polskiego. Składnia*. Warszawa: Wydawnictwo PWN.
- Korpus IPI PAN: <http://www.korpus.pl> [online]
- Korpus Języka Polskiego PWN: <http://www.korpus.pwn.pl> [online]
- Korpus PELRCA: <http://korpus.ia.uni.lodz.pl> [online]
- Kotarbiński, T. 1986. *Elementy teorii poznania, logiki formalnej i metodologii nauk*. Warszawa: Wydawnictwo PWN.

- Marciszewski, W., red. 1983. *Mała encyklopedia logiki*. Wrocław: Wydawnictwo Ossolineum.
- Topolińska, Z. 1984. *Składnia grupy imiennej*. W Z. Topolińska (red.) *Gramatyka współczesnego języka polskiego. Składnia*. Warszawa: Wydawnictwo PWN.
- Wierzbicka, A. 2006. *Semantyka. Jednostki elementarne i uniwersalne*. Lublin: Wydawnictwo UMCS.
- Zgółkowa, H., red. 1994–2005. *Praktyczny słownik współczesnej polszczyzny*. T. 1–50. Poznań: Wydawnictwo Kurpisz.
- Żegleń, U. 2003. *Filozofia umysłu*. Toruń: Wydawnictwo A. Marszałek.